

DVORCI,

autori: Mladen Obad Šćitaroci i Bojana Bojanić Obad Šćitaroci,
Zagorska enciklopedija, str. 180-186, Zagreb: Hrvatski leksikografski zavod, 2017.,
urednici: Božidar Brezinščak Bagola, Ivan Cesarec, Mladen Klemenčić;
ISBN 978-953-268-041-6.

DVORCI

Definicija

Dvorac je ladanjsko prebivalište plemstva, namijenjeno stalnom ili povremenom boravku vlasnika, sjedište vlastelinskog posjeda. U Hrvatskom zagorju grade se od 17. do početka 20. st. Osim glavne stambene zgrade dvorski sklop čine još gospodarske zgrade, perivoj, kuhinjski vrt, voćnjaci i gajevi. Izgledom, veličinom i arhitektonskim obilježjima zagorski dvorci su bliski onima u srednjoj Europi. Slična dvorcu, ali znatno manja jest *kurija* – kuća nižega plemstva ili sjedište plemićkoga gospodarstva (majura). Ponekad je teško razlikovati manji dvorac od kurije. Dvorcem se kadkada naziva i plemićki ili feudalni grad, zamak, kasnosrednjovjekovni *burg* (na brježuljku) ili *wasserburg* (u močvarnoj dolini).

Izgradnja dvoraca

Prvi dvorci u sjevernoj Hrvatskoj grade se u Hrvatskom zagorju, gdje je najveća gustoća dvoraca i kurija u Hrvatskoj. Bitni preduvjeti za pojavu dvoraca bile su povoljne političke i društveno-gospodarske prilike, kao i neugroženost posjeda. Takve su prilike u Hrvatskom zagorju započele krajem 16., a osobito u 17. st., nakon poraza Turaka kod Siska (1593.) i Beča (1683.). Prvi dvorci se grade u nizinama podno brježuljaka na kojima se živjelo u kasnosrednjovjekovnim plemićkim gradovima.

Već krajem 16. st. pregrađuju se kasnosrednjovjekovne utvrđene kurije (Ščrbinec, Mirkovec) te plemićki gradovi (Bela I., Bisag, Ivanec, Mali Tabor, Veliki Tabor). Početkom 17. st. grade se prvi dvorci: Novi Dvori cesargradski/klanječki (Erdoedy, 1603.), Velika Horvatska (Ratkaj, 1611.) i Krkanec (Patačić, 1616.). Sve do kraja 17. st. dvorci imaju još renesansna obilježja – četverokrilne zgrade (Klenovnik, Lobor), trokrilne zgrade sa zidom umjesto četvrtog krila (Gorica/Pregrada) i unutrašnje dvorište s trijemovima i arkadama (Lobor, Velika Horvatska).

Najviše dvoraca izgrađeno je u Hrvatskom zagorju krajem 17. i u 18. st. Bili su to dvorci baroknih obilježja inspirirani srednjoeuropskim (austrijskim) inačicama vesailleskog tipa dvorca koji se pojavio kao prototip feudalnog boravišta. Barokni se dvorac udomaćio u Hrvatskom zagorju sredinom 18. i razvijao se do početka 19. st. Sredinom 18. st. povećani su i barokizirani raniji dvorci (Ivanec, Lobor, Gornja Stubica, Miljana, Mirkovec) te su izgrađeni novi (Bežanec, Gornja Bedekovčina, Gornja Bistra, Zajezda). Najčešći tlocrtni tip većega baroknog dvorca jest u obliku slova U, tzv. trokrilni dvorac s dvorištem (*Court d'honneur*), koje je kod zagorskih dvoraca češće okrenut perivoju nego prilaznoj aleji (Gornja Bistra, Gornja Stubica, Lužnica, Opeka, Stubički Golubovec, Zajezda). Manji barokni dvorci bili su jednokrilni, pravokutnog tlocrta (Gornja Bedekovčina). Izgradnjom dvoraca, kurija, crkvi i kapela u doba baroka mijenja se slika kulturnog krajolika Hrvatskoga zagorja.

U izgradnji zagorskih dvoraca klasicizam se afirmirao na prijelazu iz 18. u 19. st. i tijekom prve polovice 19. st. Tada se grade dvorci Januševac, Marija Bistrica (Hellenbach) i Martijanec. Dvorci iz klasicističkog doba rijetko su trokrilni s plitkim bočnim krilima (Poznanovec, Veliki Bukovec), češće su jednokrilni – kvadratičnog tlocrta tipa talijanskih

renesansnih vila (Januševec, Marija Bistrica) ili izduženog pravokutnog tlocrta (Gredice, Veliki Bukovec). Jedinствен je dvorac Sv. Križ Začretje s tlocrtom u obliku slova V. Klasicistički dvorci i klasicističke dogradnje prepoznatljivi su po porticima i altanama (Gornja Stubica, Marija Bistrica, Martijanec, Stubički Golubovec, Sv. Križ Začretje), kupolama (Januševec) i lođama (Bežanec, Januševec). Kontinuitet barokne tradicije dvoraca, dvorskoga sklopa i okolnoga krajolika vidljiv je i tijekom 19. st. pa dvorci često posjeduju obilježja baroknoga klasicizma.

Od sredine 19. do početka 20. st. obnavljaju se i dograđuju dvorci u duhu romantizma i historicizma. Prva romantičarska obnova dvorca, ne samo u Hrvatskom zagorju nego u cijeloj Hrvatskoj, bila je obnova dvorca Trakošćan 1855. g., koji je iz skromnoga srednjovjekovnog plemićkog grada dograđen i pretvoren u slikovit i udoban dvorac. Isto se zbilo 1873. g. s dvorcem u Maruševcu. Historicističke obnove dvoraca bile su česte, primjerice u Bajnskim Dvorima, Beli, Novim Dvorima Jelačićevim/zaprešićkim, Opeki, Šaulovcu i drugdje.

Posljednji izgrađeni dvorci u Hrvatskom zagorju historicističkih obilježja jesu Laduč (kraj 19. st.), Bračak (1887.) i Jalkovec (1911.). S njima završava tri stoljeća duga povijest zagorskih dvoraca novoga doba, nakon prestanka izgradnje srednjovjekovnih plemićkih gradova-dvoraca.

Veličina i tlocrt dvoraca

U usporedbi s europskim dvorcima zagorski su dvorci maleni, kao uostalom i ostali hrvatski dvorci. Tek je nekoliko većih dvoraca kao Klenovnik, Lobor, Gornja Bistra, Sv. Križ Začretje, Veliki Tabor, Stari grad Varaždin. Dvorci Hrvatskoga zagorja su najčešće jednokatne građevine, rijetko dvokatne (Klenovnik, Ludbreg). Prizemlje i podrum bili su redovito namijenjeni posluži i gospodarskim potrebama, dok je kat (*piano nobile*) bio namijenjen vlasnicima i stanovanju.

Tlocrt dvoraca, ovisno o tipu i stilskim obilježjima, pokazuje stanovite pravilnosti. U četverokrilnim i trokrilnim dvorcima oko hodnika s trijemom (galerijama) nižu se sobe. U dvorcima kompaktnog tlocrta hodnik se smanjuje pa njegovu funkciju preuzima središnji hal. Osim spavaćih soba, salona i soba za goste na katu se nalazila i glavna prostorija – *palača* (velika soba, dvorana za primanje, glavni salon). Smještena je najčešće po sredini tlocrta, u osi dvorca i glavnog pročelja. Prostorije su redovito pravokutne, a ostali tlocrtni oblici javljaju se iznimno i to samo kod reprezentativnih salona. Glavni salon u Gornjoj Bistri je eliptičan, u Januševcu i Jalkovcu je kružni. U kružnim kulama ponegdje su smješteni saloni (Bračak, Gorica, Sv. Križ Začretje).

Pročelja dvoraca

Pročelja dvoraca u ranom baroku (17. st.) vrlo su jednostavna i oblikovno suzdržana, najčešće bijela, a glavni ukras im je kameni portal s grbom vlasnika na ulaznom pročelju. Barokna pročelja 18. st. puna su arhitektonsko-plastičnih uresa poput istaka (rizalita), pilastara, lezena i prozorskih nadstrešnica. Dekorativnost baroknih pročelja ponegdje je postignuta slikarskim oblikovanjem – ugaonim kvadrima i okvirima oko prozora. Najpoznatija oslikana pročelja su na dvorcu Miljana, koja je obnovljena 1980-ih prema izgledu iz baroknoga doba. Klasicistička pročelja 19. st. dobivaju altane, lođe, portike i timpanone. Pročelja obnovljena pod utjecajem romantizma i historicizma u drugoj polovici 19. st. posjeduju srednjovjekovne uzorke kao što su kule, zupčaste motive, tornjiće i dr. Sunčani satovi oslikani na pročeljima bili su gotovo na svim dvorcima, a očuvani su još na pročeljima dvoraca Bežanec, Klenovnik, Miljana, Ščrbinec i Veliki Tabor.

Unutrašnjost dvoraca

Zidne i stropne slike ukrašavale su glavne dvorane, salone, stubišta i glavne hodnike te dvorske kapele. Najvrjednije i najatraktivnije su zidne i stropne slike s mitološkim likovima u eliptičnoj dvorani baroknoga dvorca u Gornjoj Bistri te rokoko zidne slike s alegorijskim scenama iz svakodnevnog života u salonima dvorca Miljane. Koritasti stropovi dvorca Oroslavje Donje oslikani su alegorijskim scenama i prizorima iz antičke mitologije. Oslikane stropove naći ćemo još očuvane u dvorcima u Gorici, Gornjoj Stubici, Laduču, Loboru, Martijancu, Novom Marofu, Stubičkom Golubovcu i drugdje. Zidne slike u kapelama očuvane su u dvorcima u Gornjoj Bistri, Gornjoj Stubici, Klenovniku i Ludbregu.

Rijetki su zagorski dvorci očuvanih interijera iz 19. ili početka 20. st. Većina pokućstva je uništena ili raznesena nakon Drugoga svjetskog rata. Unutrašnjost je u izvornom obliku sačuvana dobrim dijelom u Trakošćanu i Gorici te u cijelosti u onim dvorcima i kurijama gdje je održan kontinuitet življenja kao u Mariji Bistrici, Ščrbincu ili Donjoj Batini. U nekim dvorcima očuvani su uzidani ormari (Gornja Bistra, Lužnica), kaljeve peći iz 18. i 19. st. (Bežanec, Gorica, Gornja Stubica, Laduč, Lužnica, Maruševac, Miljana, Oroslavje Donje, Stubički Golubovec, Veliki Bukovec, Zajezda).

Često su na kat vodila dva stubišta – glavno, reprezentativno, kojim su se koristili vlasnici i gosti te sporedno, malo, za poslugu. Ograde stubišta bile su od perforiranog kamena (Gornja Bedekovčina, Gornja Bistra, Jakovlje, Laduč, Lužnica, Oroslavje Donje, Stubički Golubovec), a rjeđe drvene (Jalkovec, Maruševac) ili metalne (Bračak, Martijanec, Šaulovec).

Kupaone se grade u dvorcima tek u 19. st. Prvi dvorac u kojemu je sagrađena kupaona bio je Januševac. O kupaonama u 18. st. i ranije nema podataka. Za pranje su se tada još uvijek rabile kositrene, srebrne i porculanske posude.

Dvorske kapele

Dvorske kapele kod većih dvoraca zauzimale su dvije etaže, kao u Gornjoj Bistri, Gornjoj Stubici, Klenovniku, Loboru, Ludbregu, Starom gradu Varaždinu, Velikom Taboru i Zajezdi. Vlasnici su ulazili s kata na kor, a ulaz iz prizemlja je bio za poslugu. Slične su kapele postojale u Bisagu i Novim Dvorima cesargradskim/klanječkim, od kojih su sačuvane samo ruševine. U nekim dvorcima kapele su bile samo na katu (Lužnica), kod manjih dvoraca ugrađene u zidnoj niši poput ormara (Gredice, Donja Bedekovčina). U 19. st. grade se kapele u perivojima kao u Bajnskim Dvorima, Novim Dvorima Jelačićevim/zaprešćkim, Trakošćanu i Zelendvoru.

Prenamjene, pregradnje i preinake

Osim što su doživljavali preoblikovanja i arhitektonske preinake uslijed promjena stilskih i arhitektonskih obilježja, dvorci su tijekom povijesti doživljavali i prenamjene uslijed promjene načina korištenja i novih životnih potreba. Prenamjene i obnove bile su uvjetovane ratnim razaranjima te promjenama vlasnika i izvornog korištenja dvoraca. Malo je dvoraca koji nisu tijekom vremena dograđivani. Često su dvorci nastajali na starijim građevinama – na ostatcima burgova ili starim kurijama.

Ambijentalni sklop dvorca i gospodarskih zgrada

Osim stanovanja i ladanja dvorci su bili sjedišta upravljanja posjedom. Sastavni dio dvorskoga sklopa bile su gospodarske zgrade znatne veličine jer je vlastelinstvo moralo namiriti sve svoje potrebe vlastitom poljodjelskom proizvodnjom. Gospodarske zgrade ponekad uobličuju gospodarsko dvorište odvojeno od dvorca, nekad s dvorcem čine jedinstven arhitektonski sklop, a ponekad se kroz gospodarstvo prilazi dvorcu i perivoju. Pojedine

gospodarske prostorije nalazile su se u prizemlju i podrumu dvorca (smočnice, pivnice, ostave). Za ostale namjene podizane su zasebne građevine kao štale za različite vrste stoke, sijenici, žitnice te različite obrtničko-zanatske građevine kao mlin, kovačnica, ciglana i dr. Od gospodarskih građevina arhitektonski je uvijek prepoznatljiva vršilnica (jedina sačuvana je u Novim Dvorima Jelačićevim). U gospodarskom dvorištu nalazio se bunar, a u perivoju ribnjak i *ledvenica* (podzemni hladnjak).

Perivoji dvoraca

Kao što je dvorac neodvojiv od gospodarsko-pejsažnog ambijenta tako je i nedjeljiv od perivoja s kojim čini skladnu prostornu, oblikovnu i funkcionalnu cjelinu. Perivoji dvoraca Hrvatskoga zagorja uređuju se od 17. st. – najprije kao skromni vrtovi uz ranobarokne dvorce, a kasnije kao pejsažno-romantičarski perivojni prostori stopljeni s krajolikom. U 19. st. uz dvorce Hrvatskoga zagorja se udomaćio pejsažni perivoj, koji je u drugoj polovici poprimio romantičarska obilježja. Krajem 19. i početkom 20. st. uređuju se historicistički perivoji, prepoznatljivi po cvjetnjacima ispred glavnih pročelja dvoraca.

Vlasnici dvoraca

Vlasnici dvoraca mijenjali su se tijekom vremena. Rijetko je neki dvorac stoljećima pripadao istoj obitelji, kao primjerice Trakošćan i Veliki Bukovec grofovima Drašković ili Ščrbinec plemićima Kiš Šaulovečki. Dvorci i plemićki posjedi su prodavani, nasljeđivani, davani u miraz, zakupljivani. Neke plemićke obitelji su posjedovale nekoliko dvoraca i vlastinstava. Grofovi Sermage od Susedgrada i Medvedgrada bili su u 18. st. moćna i bogata obitelj za koju se govorilo da je u jednom trenutku posjedovala 24 dvoraca i kurija. U različitim vremenskim razdobljima grofovi Drašković Trakošćanski posjedovali su dvorce Bisag, Čalinec, Klenovnik, Opeku, Trakošćan, Veliki Bukovec i Zelendvor. Grofovima Ratkaj pripadali su dvorci Mali Tabor, Miljana, Velika Horvatska i Veliki Tabor. Grofovi Erdoedy bili su vlasnici Bajnskih Dvora, Bele, Ivanca, Novih Dvora cesargradskih/klanječkih, Novog Marofa i varaždinskoga Starog grada. Grofovi Keglević posjedovali su dvorce u Bežancu, Dubravi, Gorici, Loboru, Mariji Bistrici i Sv. Križu Začretju. Grofovi Oršić izgradili su dvorce Gornju Bistru i Gornju Stubicu. Jurketinec, Krkanec, Martijanec, Maruševac, Vidovec, Zajezda i brojne kurije bili su vlasništvo grofova Patačić od Zajezde. Barunska obitelj Vranyczany-Dobrinović posjedovala je od kraja 19. st. dvorce Laduč, Gornja Bedekovčina, Mirkovec, Oroslavje Gornje i Sv. Križ Začretje. Bračak, Mirkovec i Popovec bili su dvorci grofova Kulmer. Dvorce i kurije u Hrvatskom zagorju posjedovale su i brojne druge obitelji: kneževi Batthyany, plemići Bedeković Komorski, grofovi Bombelles, baruni Hellenbach von Paczolay, plemići i grofovi Jelačić Bužimski, plemići Kiš Šaulovečki, plemići Kukuljević-Sakcinski, baruni Ottenfels-Gschwind, baruni Rauch de Nyek, baruni Rukavina, baruni Steeb, grofovi Vojković-Vojkffy od Klokoća i dr.

Uz neke od dvoraca vezana su poznata imena iz hrvatske povijesti i kulture, rjeđe svjetski poznata imena. Franz Liszt, boravio je u dva navrata u dvorcu Oroslavje Gornje, 26. i 28. srpnja 1846. g. na proputovanju za Zagreb. U svoje doba u Europi poznat grof Toma Erdoedy, koji je pobijedio Turke kod Siska 1593. i najavio opadanje turske moći, izgradio je i živio je u dvorcu Novi Dvori cesargradski/klanječki, gdje je umro autor hrvatske himne Antun pl. Mihanović. U drugoj polovici 19. st. ilirac Metel Ožegović u svom dvorcu Beli okupljao je najpoznatije ljude toga doba pa se u dvorcu i perivoju održavaju glazbene i književne večeri. Dvorac Gredice vezan je uz ime književnika Ksavera Šandora Đalskog (Ljubu Babića), vlasnika dvorca koji je u njemu živio, pisao i umro. Ban Ivan III. Drašković za svog banovanja (1640.-46.) sazivao je u dvorcu u Klenovniku hrvatski Sabor.

Propadanje i zapuštanje dvoraca

Propadanje i zapuštanje dvoraca u Hrvatskoj započelo je sredinom 19. st. nakon ukidanja kmetstva i feudalnoga društvenog poretka, a nastavlja se u godinama nakon Prvoga svjetskog rata zbog provedbe agrarne reforme i smanjenja vlastelinskih posjeda. Bitne promjene su nastale nakon Drugoga svjetskog rata kada su dvorci bili nacionalizirani, a njihovi vlasnici su u većini slučajeva napustili Hrvatsku. Od tada počinje uništavanje, zapuštanje i prenamjena hrvatskih dvoraca, a tragične posljedice trajno su vidljive. Tada je prekinut kontinuitet života u dvorcima, koji više nikad nije obnovljen. U godinama neposredno nakon rata dvorci su uništavani, dvorski arhivi spaljeni, pokućstvo je razneseno te su mahom korišteni na neprimjeren način. Neki su dvorci nestali (Gredice, Ivanec, Oroslavje Gornje, Zelendvor), neki su ruševni (Bisag, Novi Dvori cesargradski, Opeka, Zajezda). Tek je od 1960-ih godina skrb za dvorce bila bolja pa su neki dobili trajnu ili privremenu javnu namjenu. U neke su tada smještene škole, koje su sve kasnije iseljene.

Samo su rijetki dvorci trajno zbrinuti dobivši novu namjenu koja im osigurava novi život. Bolnice su u Gornjoj Bistri, Klenovniku i Novom Marofu, a socijalne ustanove u Gornjoj Bedekovčini, Jalžabetu, Laduču, Loboru i Mirkovcu. Trajnu muzejsku namjenu imaju dvorci Oršić u Gornjoj Stubici, Stari grad Varaždin, Trakošćan i Veliki Tabor. Arhivi su smješteni u Januševcu i Popovcu. Ugostiteljski sadržaj samo je u dvorcu Gredice, u novoizgrađenom dvorcu na starom podrumu. Vjerska namjena je u Lužnici (duhovni centar).

Većina dvoraca u Hrvatskom zagorju, kao i u cijeloj Hrvatskoj, u lošem su stanju i bez trajne namjene. Nekoliko je dvoraca vraćeno nekadašnjim vlasnicima (Bajnski Dvori, Oroslavje Donje, Maruševac, Veliki Bukovec). U samo nekoliko dvoraca i kurija živi se bez prekida kontinuiteta stanovanja i vlasnika što je očuvalo dvorce i interijer, kao što su dvorac baruna Hellenbach u Mariji Bistrici, plemića Kiš Šaulovečkih u Ščrbincu, plemića Kaučić u Gorici, plemića Jelačić u Donjoj Batini i još ponekim kurijama.

Zaključno

Dvorci Hrvatskoga zagorja nisu samo romantična sjećanja na minula vremena hrvatske prošlosti. Usprkos svim neprilikama koje su ih pratili ipak su se očuvali, premda sa znatnim oštećenjima i bez inventara koji je skupljan naraštajima i stoljećima. Oni su svojevrsni simboli Hrvatskoga zagorja. Zagorski dvorci bili su žarišta kulturnog, političkog i gospodarskog života, mjesta stanovanja i proizvodnje, ali i druženja hrvatskoga plemstva koje je u prošlim stoljećima, upravo u dvorcima kreiralo politiku i vodilo gospodarstvo, ali ratovalo i borilo se za opstojnost Hrvatske.

Literatura (izbor)

- Beusan, M. *Prilog istraživanju dvoraca Hrvatskog zagorja – efikasnija zaštita i turizam*, magistarski rad. Zagreb, 1988.
- Horvat, A.; Habunek-Moravac, Š.; Aleksić, N. *Dvorci i kurije sjeverne Hrvatske – stanje i mogućnosti njihova uključanja u suvremeni život*, studija. Zagreb, 1970.
- Marković, V. *Barokni dvorci Hrvatskog zagorja*. Zagreb, 1975.
- Obad Šćitaroci, M. *Perivoji i dvorci Hrvatskog zagorja*. Zagreb, 1989.
- Obad Šćitaroci, M. *Dvorci i perivoji Hrvatskog zagorja*. Zagreb, 1991., 2005.
- Obad Šćitaroci, M. *Schlösser und Gärten des Kroatischen Zagorje*. Zagreb, 1992.
- Obad Šćitaroci, M. *Castles, Manors and Gardens of Croatian Zagorje*. Zagreb, 1992.
- Obad Šćitaroci, M.; Bojanić Obad Šćitaroci, B. *Dvorci i perivoji u Slavoniji – od Zagreba do Iloka*. Zagreb, 1998.

Obad Šćitaroci, M.; Bojanić Obad Šćitaroci, B. *Slawoniens Schlösser – von Zagreb bis Vukovar*. Graz-Stuttgart, 2000.

Obad Šćitaroci, M.; Bojanić Obad Šćitaroci, B. *Manors and gardens in Croatia – Slavonia from Zagreb to Vukovar*. Zagreb, 2001.

Szabo, Gj. *Sredovječni gradovi u Hrvatskoj i Slavoniji*. Zagreb, 1920.

Szabo, Gj. *Kroz Hrvatsko zagorje*. Zagreb, 1939.